

سەر بەخۆ بوونی دەروون ناسی

سایکۆلۆژیا : ئەم زاراوەیە لە کوردیدا بە مانای دەروون ناسی یان دەروونزانی دیت . مانای پراو پیری ئەوە ، لە لیکۆلینەوه بەدواگەراندا ، لە ناوەڕۆکدا ، بە مانای (لیکۆلینەوه لە ناوەڕۆک و هۆش و ئەو گۆرانیانەی بەسەر ناخی مرۆفدا دیت . هەروا ئەو کارلیکەرانی کار لە هەست و هۆشی مرۆف دەکەن لەلای ئینگلیزەکان ئەم دارشتنە Psychology ھەبە لەلای یونانیەکان ووشە (یوخی) بەکار دەھێنێ بە مانای (ئەو ھەواوەی ھەلی دەکێشین) لەرووی بەکارھێنانەوه ووشە سایکۆلۆژیا لەلایەن گوکلینوین . لە سالی ۱۵۹۰دا بەکارھێنرا بۆ ناویشانی یەکیک لە کتیبەکانی ، ھەروا مالئکتونیش بەکاری ھینا . بەلام باشترین بەکارھێنان لە سەدەى ھەژدەم بوو . لەلایەن (کرسٹیان فولف) بە ناوی (سایکۆلۆژیاى ئەمبیریکا) ئە سالی ۱۷۳۲ (سایکۆلۆژیاى راسیونالس) لە سالی ۱۷۳۴ پاش ئەوە فەیلەسوف (کانت) دەستی پێوە گرت و بەشیوەیەکی چاک بۆلابوووە ، بەتایبەتی لە لایەن میندی بیران و ھاربەرت کە ھەولێ گەورەیان دا . سایکۆلۆژی لە فەلسەفە جیاکەنەوه وەکو بەشێک لە زانستە سروشتیەکان لی ی بکۆلریتەوه ، شتیکی ئاشکرا بە ھەر لەسەردەمی ئەفلاتون و ئەرستۆو پێش ئەوانیش . تا دەگاتە دانانی لابووری لایزنگ لە سەردەستی قۆنت لە سالی ۱۸۷۹ .

تۆیژەرەکان لە روانگەیکە فەلسەفی یەوه بۆ دەروون ناسی دەچوون و لی یان دەکۆلی یەوه لەوسەردەمە ھیچ فەیلەسوفیک نەبوو دەستی بۆ درێژ نەکات . ھەولداى زاناىان لە سەدەى نۆزدەم ئەوە بوو . دەروون ناسی لە فەلسەفەوه دا بریت و گۆرەپان و زاراوەی تاییەتی و بۆچوونی خۆی ھەبیت و لە میتافیزیک و تەرمایی (وهم) جیای بکەنەوه کاتی کە تەماشای دەروون ناسی دەکەین دەبینین لە ئیو کۆشی فەلسەفەدا بوو . ئەمە ئەوە دەگەینێ کەوا ئەم زانستە لە کۆتایی سەدەى نۆزدەم کەشەى کردوو (۱۸۷۹) بەشیوەیکە سەر بەخۆ پێشتر چەندەھا فەیلەسوف لی ی کۆلیونەتەوه ھەروەکو لە سەردەوه ناومان ھینان .

ھەمو ورات (۶)

۱۲ - پیت

لە خۆی ریت

۱۳ - یست و یەك كەرەى گۆزانی

كەرى بردە سەر كانی

كورتانی ھیناوه بەشانی

۱۴ - ھەور روئی (لۆ) (۷) بادینان

خۆد (ھەركوتە) (۸) لۆ كادینان

۱۵ - ھەور روئی لۆ بادینان

لاقان (ھەركەن) (۹) لۆ كادینان

۱۶ - ھەور روئی لۆ بادینان

سۆران چوونە ناو كادینان

۱۷ - ھەور روئی لۆ شارەزور

كاروان برۆ لۆ رینگەى دوور

۱۸ - پیت و پالۆز

سال بوو ئالۆز

۱۹ - خدرە یلاس

سال خەلاس

(۱) - تییى : بو دانانی ئەم ئابلویە سوود لە زۆربەى

ناوچەکانی کوردستان وەرگیراوه .

۲ - فەرھەنگۆکە :

۱ - سار : سال

۲ - نار : نال

۳ - جوار : جوال

۴ - بەقار : بەقال

۵ - عەبدار : عەبدال

۶ - ورات : ولات

۷ - لۆ : بو

۸ - ھەركوتە : ھەلكوتە

۹ - ھەركەن : ھەلكەن

ناماده کردنی : موحسینی نه حمده عوملر

ئاڭگاپی توانی بڭات به گیزانه وهی بیر گزینگی به که له وه دایه که وه
 ئەم قوتابخانیه دهروون ناسی پیشکه وتنخواز بوو له سه دهی
 نوزدهم ، باوه و لیکدانه وه که ی هوزریان رت کرده وه . هه ولی
 نه وه یان ده دا ، دهروون ناسی هه مووی بگیزنه وه بو پرۆسیسی
 (هاوبه ند) ئەم گیزانه وه به که هاوبه ندی به کان خویان پیوه به سنبوه
 وه له راستیدا ، دانانه سه ره تایی به که ی ده گه رپته وه بو نه رستو .
 به لآم هاوبه ندی به کان تاقی کردنه وه و گوزرانیان به سه ردا هیئا تا کو
 کردیان به قوتابخانیه کی ته واو . ئەمه درپزه ی کیشا تا کو
 هاوبه ندی به کان به سه ر دهروون ناسی سه دهی نوزدهم زال
 بوون ، هه رچهنده جیاوازی یان له نیو دابوو له مهر مه سه له
 فیزیکی و کیمیایی به کان .

سایکۆلۆژیای سه دهی نوزدهم : سه ره تا ووتمان ووشه ی
 (سایکۆلۆژیا) له لای کانت دا تاراده به ک ، ده ستی پیوه گیزاو
 جی ی خوی گرت . به لآم کانت هیچ کاریکی وای نه کرد
 دهروون ناسی وه کو زانستیکی سروشتی بیته کابه وه وه سه ره بخو ی
 و له فله سه فه ، ئەمه به ته واوی له هه ردوو کتیبه که ی
 ده رده که ویت (ره خنه له ته قلی پاک) و (ره خنه له ته قلی کاریدا) که
 هه ردووکیان به ک به دوای به ک له سالی ۱۷۸۱ و ۱۷۸۸ بلآو
 بووه ته وه کانت کاریکی سه لپی هه بوو له م رووه وه ویست و
 ره وشتی چۆن لیک ده داوه به هه مان شیوه پی زانین هه ستی
 تی گه یشتی لیک ده داوه ئەو کارانه ی کانت لی ی ده کو لی به وه
 به سه رابپوه وه به فرمائی ره ها . دهروون ناسی هان نه ده دا تا کو
 بکو لیته وه له ئاره زوو ویست و ویزدان . له سالی ۱۸۱۶ دا
 کتیپیک له لایه ن هیزبارته وه ده رچوو ئەم کتیبه تام و ره نگیکی تری
 هه بوو زیاتر به ره وه دهروون ناسی ده چوو وه کو خوی ، واته وه کو
 زانستیکی سه ره بخو . ئەویش کتیپی (فیربوونی دهروون ناسی)
 دوای ئەو کتیپی (دهروون ناسی وه کو زانستیک) له سالی
 ۱۸۲۴ دا (مین دی بیران له سالی ۱۸۱۲ دا کتیپیکی بلآو کرده وه
 له ژر ناوی (گوتاریک ده رباره ی بنچینه ی دهروون ناسی) به لآم
 ئەو کتیبه ههروه کو له ناوینشانه که ی دیاره زیاتر نه رویشت .
 پيشاندا نیکي ره خنه یی بوو بو سه ر به هانه بنچینه یی به کانی
 دهروون ناسی . ئی ئەوه ی چاره سه ری دهروون ناسی بکات وه کو
 خوی که هه به کتیبه کانی هیزبارت به که م سه رچاوه ی راستین که
 چاره سه ری دهروون ناسی ده که ن به شیوه به کی سه ره بخو .
 به رای هیزبارت دهروون ناسی به ههنگاویک سه ره بخو لی ی
 نا کو لیته وه ، ئەمه له کتیپی دووه م دا دیاره که به ناوی

جاله م باره به وه دیکارت و هوزیش به لیکۆله ره وه داده نرین
 سه ره تایی سه دهی هه فده هه م گالیولوو چهندانی تر له
 میریکی به کان شورشیکیان هه ل گیزان له باره ی سروشتی به
 کنه وه (طبیعیات) به پيشاندانی گه لیک له کاره کانیان له ژر
 حووله و بارنه گوزرین ههروه ها هارخی - کاره فزیولوژی به کانی
 مزاراوه ی فیزیکی لیک ده داوه کاتی که سوورانی خوینی
 نۆزی به وه دیکارتیش هه ولی ئەوه ی ده دا سروشتی به کان
 تی بکاته وه له سه ر پی زانینی ره وشتی گیانه وه و مرؤف دیکارت
 سروشتی له سه ر (کاری دانه وه) لیکده داوه . له لای دیکارت
 (کاری دانه وه) ئەوه به : شله به کی دیاری کراو له ده ماره وه
 (واته میشک) ده ست به بزوتن ده کات . بو ته ندامه کانی هه ست و
 نیجا بو میشک جاریکی تر بو ماسولکه کان . واته ئەو بزافته که
 نه ندامه کانی هه ستی ئاگادار کرده وه له نیو له شدا پرۆسیسیکی
 فیزیکی پیک هیئا ، به جووله ی ماسولکه یی کو تایی دیت به لآم
 نه لایه نی روح و ته قله وه دیکارت مرؤف له گیانه وه ر جیا ده کاته وه
 به وه ی مرؤف بیر ده کاته وه و ته قلی هه به هه روا شوینی روح یان
 گیان له لای دیکارت میشکه به لآم دیکارت واده بینی که گیانه
 وه له به ره ئەوه ی ته قلی نی به به ئامیریکی میکانیکی داده نیت . بو
 مه سه له ی روحیش وه ک لیکدانه وه به کی فله سه فی ئەو روانینیکی
 نایدیالیزمانه ی هه به که وتوته نیو کیشه ی دوانه کی به لآم هوزیر له
 دیکارت زیاتر رویشت له لای هوزیر پرۆسیسه ته قلی به کان
 ههروه کو پرۆسیسه کانی له ش وایه واته جووله ی ده ره کی
 راده وه ستیته سه ر نه ندامه کانی هه ست و به میشک و دل ده گات
 جووله ی ناوه وه ش به هوی چهند شتیکی خودی به وه به رده وام
 ده ییت له شیوه ی بیرو بیروه وه ی . به م شیوه به پرۆسیسه
 ته قلی به کان بو بنچینه به کی گشتی جووله یی له ریزی پرۆسیسه
 فیزیکی به کان راده وه ستیت .

دیکارت و هوزیر . . . ره خنه یان له دهروون ناسی ئاسایی و
 پیش خویان ده گرت . ئەو شتانه ی ئەوان ده یان ووت (به رای
 هه ردووکیان) گوزرانیکه یاخود بریتی به له دهروون ناسی نوی
 فیزیک کاریکی گه وه ی کرد .

به لآم له هه مان کانتا زاناکان ویستیان له کیمیاش سه وود
 وه رگرن . رووداوه دهروونی به کان له ژر کارنیکردن و دوزینه وه
 کیمیایی به کان لیک ده کنه وه دهروون ناسی ئەو کاته ش هه ر له
 شاره زایی ئاڭگاپی و زانستی ئاڭگاپی ده کو لی به وه به م شیوه به
 قوتابخانیه ی هاوبه تدی (الربطیه) دروست بوو له کو تایی سه دهی
 هه زده م و سه ره تایی سه دهی نوزده م به لیکدانه وه ی شاره زایی

دهروون ناسی ره کو زانستیک که له سهر شاره زایی و میتافیزیکی و ماتماتیکه وه دانراوه به لای کمی یوه هیربارت پی ی وایه ده بی لهو سی بنجینه ی سهره وه پیویسته ته نیا شاره زایی بهیلرته وه تا کو سهر به خوئی وه رگرت .

لهو کاته شدا گوهه ری دهروون ناسی نوی که له سهر هه لدان دابوو ، نه وه بوو له میتافیزیکا جیاپته وه وه گرتی ناراسته یه کی باو له زانسته سروشتی به کان^(۱)

له لایه کی تره وه نهو کاره ی فزیولوژیا کردی به سهر دهروون ناسی له کاری کیمیا گه وره تر بوو . چونکه فزیولوژیا راسته و خو پیوه نندی به دهروون ناسی یوه هیه ، به تایه تی له رووی (اعصاب) ده ماره وه نهوش له سهر دهستی یوهان موللیر گه شه ی کرد . له رووی بایولوژی یوه به تایه تی مه سه له ی پهره سندن و گه شه کردن . ریگای خوش کرد بو لیکولینه وه له بوماوه رهوشتی گیانه وهر . مندال سیکس ، نهو کاته نهو شتانه له دهروون ناسی زور زور نامو بوون . جا پیویسته بلین نه مانه بریتین له کارلیکه ره کانی ده ره وه که دهروون ناسی به خو یه وه بینی ، له سه ده ی نوزدهم گه لیک گبروگرفتیان نایه وه تا نهو کاته ی دهروون ناسی له فلسفه دابرا ، به لام نهو دابرا نه یه کسهر رووی نه دا ده بی نه وه بلین که زیاتر له هزار سال فیه له سوفه کان له سهر دهروون ناسی یان ده نووسی ، هه تا له سه ده ی نوزده میش دا هه بوون ههستی پی ده کرا ، بو نمونه قونت و ولیم جیمس ، فیه له سوف بوون : پاش نه وه ی جیمس کتیه که ی (باوه ره کانی دهروون ناسی) دان ، هه موو توانایه کی خوی بو فلسفه ترخان کرد . تا به فیه له سوفیکی پرگاتیزی ناوی ده رکرد . نهو کاته فیه له سوفه کان دهستی بالایان هه بوو . وایان له دهروون ناسی ده کوئی یوه ، هه ره کو به شیک بیت لهو مه به سه فلسفه فی یه یه هیان بوو .

به لام زانا دهروونی به کان به تایه تی تاقی کردنه وه بی به کان . نه مانه باره یان په سندنه کرد ، هه ولیان ده دا دهروون ناسی به بانگی باره یان ، هه ولیان ده دا دهروون ناسی به بانگی سهر به خوئی به هیز بکن پاش دانانی لابورره که ی قونت ل سالی ۱۸۷۹ سهر که وتن به وه رگرتی هه نندی به شی تایه تی له زانکوکان . هه ره وه کو بلیت پیویستیان به فلسفه نه بیت ، نه مه و تا زیاتر گه شه ی کرد پاش نه وه دهستیان کرد به پیناسه کردنی سایکولوژی پیش هه موو شیک ووتیان دهروون ناسی بریتی به له زانستی هوش یا هوشمندی (لهم رووه وه جیمس ده ی گووت دهروون ناسی بریتی به له زانستی ژبانی نه قلی ، جا نه مه له

دیارده کانی داپیت یا له مهرجه کانی ، دیارده کان نهو شتانه ده گرتیه وه که پی ی ده لین ههسته کان . ناره زووه کان ، زاینه کان و بیرکردنه وه ویسته کان ، هتد . . . له سالی ۱۸۹۲ قونت گوونی . . . دهروون ناسی نه وه یه که له تاقی کردنه وه کانی ناوه وه بکو لیتیه وه واته ، هه ست و ناگایان ، بیرکردنه وه ویستمان به رامهر به تاقی کردنه وه کانی ده ره وه هه نندی جار ته ماشای ناگای ده کرد که وا جیپانیکی ناوه وه یه و جیاوازه له جیپانی سروشت و ده ره وه^(۲) . روویه کی تری نه مانه یه وه یه ، فروید سهره تا به فزیولوژی خهریک بوو ، ئینجا کاری پزیشکی و دواپش چوون به ره و لیکدانه وه ی ناوه وه ی مروف وه کو شی که ره وه یه کی دهروونی . جا ده توانین بلین .

فرویدیزم به ردی بناغه ی نه مانه سهر به خو بوونه ی چه سپاندوه یا خود گورانیکی زور گه ورد بوو بو نه وه وه له که مه ی که له سهره تاوه درا ، وه کو به ره وه یه یه ک .

جا له سه ده ی بیستم ، یه کم شت به بیرمان بی نه وه یه نه مانه زانسته زانستیکی نوی یه و میژووی له باره ی دروست بوون و پهره سندن بی شیه یه کی ته واو تازه یه . دهروون ناسی به شیوه یه کی راست و دروست له کو تانی به کانی سه ده ی نوزدهم سهری هه لدان جیا بووه له گه ل قونت و لابورره که ی له سالی ۱۸۷۹ د . هه ره ها له سهره تانی نه مانه یه پهره ی سهندو قوتابخانه ی جور به جور روانینینی تایه تی هاته کایه وه ، واته له سالی ۱۹۰۰ وه دهستی پیکردو که میکیش پیش نه وه . قوتابخانه ی گشت لت له سالی ۱۹۱۴ له نه مانیا سهری هه لدان رهوشتی به تی له سالی ۱۹۱۲ له نه مریکا سهری هه لدان (واتسون) . مه بهستی به تی PURPOSIVISM .

نه مانه قوتابخانه یه ئینگلیزی به له سالی ۱۹۰۸ سهری هه لدان شی کردنه وه ی دهروونی (فرویدیزم) تریکه ی سالی ۱۹۰۰ ، هه روا قوتابخانه ی فرمانیه تی (الوظیفیه) که نه مانه یان زور کونه و به شیوه یه کی باش دیاری نه کراوه ، له سالی ۱۸۹۸ د نه مانه یه به خو وه گرت . روژانه وه پیش (البائیه) له هه مان سالدان .

قوتابخانه ی هاوبه نندی (الربطیه) که خوی ئینگلیزی یه و زور کونه له مه وه بو مان ده ره ده کویت که وا پهره سندن دهروون ناسی و لقی لی بوونه وه ی به شیوه ی ریره و قوتابخانه به نیوان سالی ۱۸۹۸ و ۱۹۱۲ دایه .

سهرچاوه کان

۱ - علم النفس في مائه عام ، فلوجل . لا ۱۶ .

۲ - مذاهب علم النفس . دکتور علم زیعور . لا - ۹۳ .